

DESCARTES VE SPİNOZA DÜŞÜNCESİNDE GERÇEK İYİ KAVRAMI

Nurten GÖKALP*

İlkçağdan özellikle de Platon'dan beri sürdürülmekte olan gerçek iyinin araştırılması çabası 17. yüzyılda, Descartes'le başlayan gelenekte de önemlidir ve hakikatin anlaşılması ile yakından ilgilidir.

Kartezyen filozoflar arasındaki bu ortak belirleyici, aralarındaki farklılıklara rağmen temeldir.

Buradaki amacımız gerçek iyi ile hakikatin araştırılması arasındaki ilişkiyi Descartes ve Spinoza düşüncesini temele alarak ortaya koyabilmektir.

Descartes

Descartes'e göre ahlâkın en son gayesi, hedefi **üstün iyidir**: "...sadece iyiliğin bilgisinden başka hiçbir şeyden gelmeyecek derecede katkısız ve eksiksiz olan faziletlerin hepsi aynı mahiyettedir ve onları yalnız bilgelik adı altında toplayabiliriz."¹ Bu **üstün iyiyi** veren bilgelikle, kişinin bilgisi ile bilgeliğinin meyvesi olan ve onu üstün iyi ile ilişkilendirecek olan ahlâkı birbirini tamamlamaktadır.

Descartes düşüncesinde aklını gücü yettiği kadar iyi kullanan, bütün işlerinde en iyi olduğuna hükmettiği şeyi yapabilmek için sağlam ve sabit bir iradeye sahip olan kimse gerçekten bilgedir ve bundan dolayı doğru, cesur ve ölçülü olduğu oranda diğer bütün faziletlere de sahiptir.

Bilgili olmak ve bilgisini uygulamak yeteneği olarak belirlenebilecek bilgelik için ne gereklidir?

Descartes bu sorunun cevabını Prensese Elizabeth'e yazdığı mektupta şöyle vermektedir: "...bahsettiğimiz bu bilgelik için iki şey lazımdır; birincisi anlayış (müdrake) iyi olan her şeyi bilmelidir; ikincisi, irade de daima anlayışı takibe hazır

* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü

¹ Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, Çeviren: Mehmet Karasan, İstanbul 1988, s. 2.

olmalıdır; bunlardan yalnız irade bütün insanlarda eşit olarak mevcuttur, hâlbuki bazıların anlayışı diğerlerinin ki kadar iyi değildir.”²

Anlayış ve irade olarak belirlenen bilgelik incelendiğinde, onun yalnızca işlerde ölçülülük değil, hayatı devam ettirmede ve sağlığı korumada insanın bilebileceği bütün şeylerin tam bilgisine sahip olma anlaşılmaktadır. Böyle bir bilgi de ilk nedenlerden çıkarılmış bilgi yani felsefenin bilgisidir. Descartes için bilgelik araştırması felsefe yapma, felsefe yapma ise yetkin bilginin oluşturulması yani ilk neden ve ilkelerin araştırılması ile işe başlanmasıdır.

Descartes bu ilkelerde de iki şartın olması gerektiğini ifade eder. Birincisi, bu ilkelerin açık ve apaçık olmasıdır ki, insan aklı onları dikkatle tetkik ettiğinde onların doğruluklarından şüphe etmemesi; ikincisi, başka şeylerin bilgisinin bu ilkelere bağlı olmasıdır.³

İnsan zihninin bilebileceği şeyleri içine alan böyle bir felsefe etkinliği, onu başkalarının ardından gözü kapalı gitmesini engelleyecek, ahlâkını düzenleme ve hayatını yönetme imkanı verecektir. İnsanın temel düşüncesi ruhun gerçek gıdası olan bilgeliği aramak ve böyle büyük bir iyiliği istemektir. “Bu, bir **üstün iyi**, hakikatin ilk nedenlerle bilinmesinden, yani felsefenin incelediği bilgelikten başka bir şey değildir.”⁴

Yaşadığı dönemde ulaşılan dört bilgelik derecesinden bahseden Descartes, bilgeliğin ilk derecesinde, düşünmeksizin elde edilebilecek derecede kendiliğinden açık kavramları; ikinci derecesinde duyuların tecrübesinin bildirdiği bütün şeyleri; üçüncüsünde, başka insanlarla iletişimin öğrettiği şeyleri; dördüncüsünde, iyi bilgi vermeye yetenekli kişilerin yazdığı kitapları okumayı saymaktadır. O zamana kadar elde edilen bütün bilgeliğin de ancak dört yolla olabildiğini ifade etmektedir.⁵

Ancak asıl olan bu dört dereceden ölçsüz biçimde üstün olan beşinci dereceyi çıkarmaktır ki bu da bütün şeylerin ilk sebeplerini kendilerinden çıkarabileceğimiz, ilk nedenleri ve gerçek ilkeleri aramaktır. İşte gerçek anlamda filozoflar bu bunun için çalışanlardır.

İnsan hayatının **üstün iyisini** teşkil eden bu en yüksek bilgelik basamağına iletebilecek gerçek ilkelerin kendi ileri sürdüğü ilkeler olduğunu kanıtlamak isteyen Descartes, bunlardan ikisini şöyle belirlemektedir: birincisi bu ilkelerin pek açık olduğu, ikincisi ise bu ilkelere diğer bütün şeylerin çıkarılabileceğidir.

² A.g.e., s. 3.

³ A.g.e., s. 6.

⁴ A.g.e., s. 8.

⁵ A.g.e., s. 8.

Bu ilkelerin pek açık olduğunu onları bulmak için kullandığı yöntem ile gösterebileceğini ifade eden Descartes'e göre, bu öylesine şüphe götürmez bir hakikattir ki, incelendiğinde reddedilmesine imkan yoktur ve insan aklının bilebileceği şeylerin en açık ve apaçığıdır. Yani insanın her şeyden şüphe edebilmesine rağmen yalnızca düşünen kendinden şüphe edemeyeceği gerçeğidir. Bu düşüncenin varlığı ilk ilkedir; bundan pek açık bir şekilde çıkarılabilecek olan da dünyada varolan bütün şeylerin yaratıcı bir Tanrı vardır ve bütün hakikatlerin kaynağıdır. O düşüncemizi öyle bir tabiatta yaratmıştır ki, zihnin pek açık bir şekilde kavranan şeyler üzerindeki hükümlerde hiçbir zaman aldanmasına imkan yoktur. Bu ilkeler metafizik ilkelere ve bunlardan cisimli ya da fizik ilkeler çıkarılır. Fizik ilkeler, çeşitli şekilleri olan, çeşitli tarzda hareket eden, uzunluluk, enlilik ve derinlikçe uzamlı bulunan cisimler vardır.

Descartes'e göre ilkeler arasında konan bütün hakikatler her zaman herkes tarafından bilinmesine rağmen, bunları felsefenin ilkeleri olarak düşünen yani bunlardan dünyada bulunan bütün şeylerin bilgisini çıkarabilecek hakikatler olarak kabul eden kimse olmamıştır. Mevcut bilimlerde bunları vermekten çok uzaktır. Çünkü onlar da ilkelerini felsefeden aldıkları için sağlam olmayan bir temel oluşturmuşlardır. Ahlâktan bahsedenler ise erdemleri yükseltilere çıkarıyor, dünyadaki bütün şeylerin üzerinde gösteriyor ama onları yeterince öğretmiyorlar.⁶

O halde bu ilkeleri elde etmeye, doğru düşünmeye, yani iyi hüküm vermeye ve en yüksek ilim elde etmeye çalışmak lazımdır. Zira bunu elde etmeye gücü yetmeyecek hiçbir zihin yoktur. Bu türlü ilkeleri ve ondan çıkarılacak şeyleri anlayacak kadar akıl herkeste vardır. Sadece zihni olgunlaştırmak, bunun için de bu üstünlükleri elde edebilecek şeyleri tatbik etmek, akli kullanmak gerekir.

Peki, nasıl gerçekleşebilir?

Descartes'e göre akıl veya sağduyu insanı hayvanlardan ayıran tek şey olmasına ve herkeste bulunmasına karşın çeşitli sebeplerle bunu herkesin kolaylıkla gerçekleştirmesi de beklenemez. Çünkü peşin hükümlerin ötesinde insanların bilimleri inceleme ve öğrenmeyi ihmal etmeleri ya da fazla ateşli olanların da acele edip açık olmayan ilkeleri kabul ederek şüpheli, belirsiz sonuçlara sürüklenmeleri gibi nedenler, insanın bu ilkelere dolayısıyla hakikate ve üstün iyiye ulaşmasını engellemektedir.

O aklını kullanma ve ilimlerde hakikati aramak için yapılması gerekenleri Metot Üzerine Konuşma adlı eserinde ele alır. Ancak bu yöntemi uygulamadan önce kişi kendi hayatını düzenleyen bir ahlâk edinmelidir. Bu, bütün bilimlerin (tıp ve teknik) tam

⁶ Descartes, *Metot Üzerine Konuşma*, İstanbul 1986, s. 9.

bilgisini gerektiren ve bilgeliğin son basamağı olan en yüksek ve en tam ahlâka (**üstün iyiye**) ulaşmaya kadar geçerli olan geçici bir ahlâktır.

Bu geçici ahlâkın ilkeleri nelerdir?

“Birincisi Tanrı’nın çocukluğumdan beri içinde yetişmeme lütuf ve inayet buyurduğu dine sağlamca bağlı kalarak, memleketimin kanun ve adetlerine itaat etmek, en ölçülü ve aşırıktan en uzak kanaatlere göre idare etmektir.”⁷

İkincisi işlerinde mümkün olduğu işlerinde karalı ve sebatkâr olmak ve en şüpheli durumlarda bile bir kez karar verdikten sonra onları ısrarla uygulamaktır.

Üçüncüsü talihten ziyade kişinin kendisini yenmesi, dünyanın düzeninden çok kendi arzularını değiştirmeye çalışması, düşüncelerin dışında hiçbir şeyi doğrudan etkileme şansı olmadığından kendi dışımızdaki şeyler hakkında elimizden geleni yaptıktan sonrasının imkansız olduğuna inanmaktır.

“En son olarak da insanların bu dünyada yaptıkları işler içerisinde en iyisini seçebilmek için bir gözden geçirmek ve tüm hayatımı, aklımı işletmekte ve kabul ettiğim metodu güderek gücümün yettiği kadar hakikatin bilgisinde ilerlemekte kullanmaya devam etmekten daha iyi bir şey yapamayacağıma inandım.”⁸

Descartes’in belirlediği geçici ahlâk, insanın ulaşmayı hedeflediği **üstün iyiye** elde edinceye kadar zihninin işleyişini biçimlendirme ve bu esnada hayatını düzenleme imkanı sağlayarak amacı daha kolay gerçekleştirmek için düşünülmüştür. Yani buradaki ahlâk **üstün iyiye** vermek değil, **üstün iyiye** ulaşmada gerekli uyumu sağlamaktır. Çünkü üstün iyi saadet ile ilişkilidir ve geçici ahlâk, saadeti sağlayamaz. Descartes Prenses Elizabeth’e yazdığı, 4 Ağustos 1645 tarihli mektupta bahtiyarlık ile saadeti ayırarak bu konuya şöyle işaret etmektedir:

“...hepsi mesut yaşamak istiyor, fakat saadeti vücuda getireni bilmiyor diyor, hâlbuki mesut yaşamının ne olduğunu bilmeye ihtiyaç vardır. Bahtla saadet arasında bir fark bulunmasaydı, ben buna Fransızca olarak bahtlı (heureusement) yaşamak derdim: baht ancak bizden dışarıda bulunan şeylere bağlıdır, kendi emeği ile edinemedikleri bir nimete kavuşan kimselere bilgeden çok bahtiyar denmesi de bundandır. Hâlbuki saadet (béatitude) tam bir ruh memnunluğu ile iç hoşnutluğundan ibarettir, bu ise talihten lütfuna en fazla mahzar olanlar da bulunmaz da, talihten yardım göremeyen bilgelere bolca bulunur.”⁹

⁷ A.g.e., s. 25.

⁸ A.g.e., s. 29.

⁹ Descartes, *Ahlâk Üzerine Mektuplar*, Çeviren: M. Karasan, İstanbul 1989, s.

Görüldüğü gibi geçici ahlâk bahtiyarlık ile ilişkilidir ve kişinin dışındaki şeylere bağlıdır. Buna karşılık asıl ahlâk kişinin zihnini biçimlendirmesi ve hayatını ona bağlı olarak düzenlemesi imkanı veren **üstün iyi** ve onun ahlâkî sonucu olan saadetle ilişkilidir.

İlkelerin elde edilmesi tasarısını insanlara tam bir felsefe sistemi vermek için yegane yol olarak gören ve gelecek nesillere yapılabilecek önemli bir hizmet olarak değerlendiren Descartes bunun gelecekteki sonuçları hakkında da şu tespitleri yapar: “İlkelerimden elde edilebilecek meyvelerin birincisi, şimdiye kadar bilinmeyen hakikatleri onlarda bulma memnunluğudur...İkincisi bu ilkeleri tetkik ettikçe karşılaştığımız bütün şeyler hakkında yavaş yavaş daha iyi hüküm vermeye ve böylece daha bilge olmaya alışmaktır...Üçüncüsü bu ilkelerde bulunan hakikatler pek açık ve kesin olduğundan, her türlü tartışma sebeplerini ortadan kaldıracak ruhları tatlılığa ve anlaşmaya hazırlayacaklardır..Bu ilkelerin son ve temelli meyvesi ise azar azar bilinenlerden bilinmeyenlere geçmek suretiyle zamanla bütün felsefenin tam bir bilgisini elde etmek ve bilgeliğin en üst basamağına çıkmaktır.”¹⁰

Descartes için bu ilkeleri elde etmenin ne kadar önemli ve bu ilkelerle hakikatin araştırılmaya devam edilmesi sonucunda elde edilen bilgelik ile kazanılacak hayat olgunluğu ve saadetin önerilen tek yol olduğu yukarıdaki ifadelerde oldukça açık bir şekilde ortaya koyulmaktadır.

Bu ilkelerin araştırılması nasıl yapılmaktadır?

İlkelerin birinci bölümünde düşüncelerin konusunu teşkil eden şey yani insan bilgisinin ilkeleri araştırılmaktadır. Yani insan bilgisinin açık ve kendinden apaçık başlangıç noktalarını tespit etmek için bir kez her şeyden gücü yettiğinde şüphe etmek yoluyla şüphe edilmeyecek kadar kendiliğinden apaçık bir noktayı bulmak. Şüphe ettiğimizden şüphe edemeyeceğimiz ve şüphe ederken varolmadığımızı düşünemeyeceğimize göre *Düşünüyorum öyleyse varım* neticesi araştırmalarımızın sonucunda ulaştığımız felsefenin ilk ilkesidir.¹¹ Bundan sonra kendiliğinden açık bir şekilde bilinen ve eldeki kesin bilgi de beden ile zihnin ayrılığı ve Tanrı'nın varlığıdır.

Descartes daha sonraki aşamada maddî şeylerin, dolayısıyla dünyanın ilkelerini tespit ederek bilginin bütünlüğü çerçevesinde ilerlemeye çalışmakta, hakikatin araştırılmasındaki ilerleyiş metafizikten fiziğe doğru devam etmektedir.

Tüm maddî şeylerin kendilerinden oluştuğu üç unsur belirleyen Descartes, bunların ilkinin çok hızlı hareket eden ‘ve şiddetli bir şekilde harekete geçirilmiş olmaları neticesinde, diğer cisimlerle karşılaştıklarında belirsiz küçüklükte parçacıklara bölünen’

¹⁰ *Felsefenin İlkeleri*, s. 19-20.

¹¹ A.g.e., s. 29.

çok küçük parçacıklar, ikincisini biraz daha büyük olmalarına rağmen yine de küçük ve algılanamaz olan küresel parçacıklar ki bu unsur gökleri oluşturur; üçüncüsünü de dünyanın ve diğer gezegenlerin tertip edildiği madde olarak adlandırır.¹² Doğadaki ilkeler ise madde ve hareket olarak belirlenir.

İlerleyişin üçüncü aşamasında insan araştırması yer alacaktır. Bilginin bütünlüğü çerçevesinde bu aşamada tüm bilgiler insanın zihinsel ve ahlâkî boyutunda birleştirecektir. Önce teorik bakımdan şeylerin apaçık bilgisine sahip, sonra da onları kullanan insan. Ancak Descartes'ın bu planlamasını tamamlayamadığı bilinmektedir. Bundan dolayı da onun insan ile ilgili değerlendirmelerini ağırlıklı olarak duygu değerlendirilmelerinin yapıldığı *Ruhun İhtirasları* adlı eseri ile *Ahlak Üzerine Mektuplar* adlı eserine dayandıracağız..

Descartes'e göre insan nedir?

Bu sorunun cevabını şu ana kadar yürüttüğümüz araştırmadan elde ettiklerimize bağlı olarak şekillendirirsek insanla ilgili ilk ilkenin zihni ile diğerinin de maddi boyutu yani bedeni ile ilgili olduğunu belirtmemiz gerekir. Bu iki boyut Descartes felsefesinin temel kavramlarından olan töz kavramı ile bağlantılandırılarak anlamlandırılır. Ruh ve beden iki ayrı tözdür ve bilginin ilerleyişine bağlı olarak varlıkları hakkında herhangi bir şüphe yoktur. Onların birbirinden ayırt edilmesine vesile olan öznelikleri vardır. Çünkü yokluğun ne bir özneliği ne de niteliği olabilir. Mademki öznelikleri bilinmelerine vesile olmaktadır, bundan tözün varolduğu sonucunu çıkarmak lazımdır. O halde ruh ve beden birer cevher olarak varolmak zorundadır. “Her cevherin temelli bir sıfatı vardır, ruhun ki düşünce, cisminki uzamdır.”¹³ diyen Descartes, her tözde onun özünü ve tabiatını teşkil eden bir öznelik olduğunu ve bütün diğer niteliklerin ona bağlı olduğunu anlatmaktadır. Cisimli töz yani bedenin özünü uzunluk, enlilik ve derinlik yani uzam / yer kaplama teşkil ederken, düşünce, düşünen tözün yani ruhun özünü teşkil etmektedir. Ruh ve bedenin iki ayrı töz olarak görülmesi ve tözleri belirleyen özneliklerin yalnızca o töze ait olup diğer tözün o özneliğe sahip olamaması şu problemi de ortaya çıkarmaktadır: Ruh, düşünen bir tözdür dolayısıyla maddesizdir. Beden ise maddedir. Bu iki töz nasıl olup da insanda bir araya gelmektedir ve nasıl olup da sadece düşünce olan ruh bedeni harekete geçirmektedir?

Bu problem Descartes felsefesinin temel problemi olup insanı iki ayrı ve birbiri ile uyumsuz unsura ayırıp ve bir bütün olarak anlaşılmasını engellediği iddiası ile

¹² Cottingham J., *Descartes Sözlüğü*, Çeviren: B. Gözkan, N. Ilgicioğlu, İstanbul 1996, s. 157.

¹³ *Felsefenin İlkeleri*, s. 60.

eleştirilmektedir. Ancak o, Prenses Elizabeth'e yazdığı bir mektupta öncelikli niyetinin ruh ve beden ayrılığını ispat etmek daha sonra ise ruh ve beden birleşmesinin nasıl kavranabileceğini, ruhun bedeni nasıl hareket ettirebileceğini açıklayacağını ifade etmektedir.¹⁴ Nitekim Ruhun İhtiraslarının 2. maddesinde de ruhun ihtiraslarını tanımak için onun fonksiyonlarını bedenin fonksiyonlarından ayırmak gerektiğini söyler. Çünkü yalnızca ruha ya da yalnızca bedene atfedebileceğimiz deneyimlerimiz de vardır. “ Böylece zeka irade ve bütün bilmek ve istemek tarzları düşünen cevhere, nicelik yani uzunluk, enlilik, derinlikçe uzam, şekil, hareket ve bu türlü diğer özellikler cisme aittir”¹⁵

Öte yandan ne sadece ruha ne de sadece bedene yüklenebilecek, ruh ile bedenin sıkı birlikteliğine atfedilmesi gereken şeyler de vardır: Örneğin yemek, içmek ve benzeri arzular, hiddet, neşe, aşk heyecanları gibi sadece düşünceden gelmeyen ihtiraslar ile acı, gıdıklanma, ıstık, renk, ses, koku, tat, ısı ve sertlik duyumları gibi sadece bedenden gelmeyen ihtiraslar gibi.

Descartes, ruh ile bedenin birlikteliğini ikisinin bütünleşmesi olarak değil de iki ayrı şeyin bir arada çalışması ve birbirini etkilemesi olarak anlar. Yalnızca uzam/yer kaplama olarak varolan beden ile yalnızca düşünce olarak varolan ruhun birleşmesine, ruhun bedeni hareket ettirmesi ve bedenin de duygular veya ihtiraslar oluşturmak suretiyle ruha etki etmesi anlamı yüklenir. Bu çerçevede de ihtiraslarla ilgili detaylı bir araştırma yapılır. Çünkü ihtiraslar ruh ile beden arasındaki sıkı birleşmenin karışık ve karanlık kıldığı idrakler olarak görülürler.

O, ihtirasları “ruhun, ruha atfedilen ve hayvan ruhlarının bir hareketi ile, meydana gelen, beslenen ve takviye edilen idrakleri veya duyguları veyahut da heyecanları”¹⁶ olarak tanımlamaktadır. Ona göre, ruh ihtiraslarını, ruh ile bedenin birleşmesinde bağlantıyı sağlayan bir merkez olarak kabul edilen epifiz bezi vasıtasıyla elde eder. Descartes, manevî olan ruha, maddî bir merkez belirlerken ruhu da adeta maddeleştiriyor. “Ruhun başlıca merkezinin dimağın ortasında bulunan küçük bezde bulunduğunu, oradan da ruhlar, sınırlar ve hatta ruhların izlemelerine katılarak, onları atardamarlar yolu ile bütün uzuvlara taşıyabilen kan aracılığı ile vücudun bütün geri kalan bölümlerine yayıldığını kabul edelim.”¹⁷ Şu sözü yukarıdaki ifadesiyle çelişki teşkil ediyor: “Bütün ihtiraslar hayvan ruhlarının hareketi ile meydana gelir”¹⁸

¹⁴ *Ahlak Üzerine Mektuplar*, s. 4.

¹⁵ *Felsefenin İlkeleri*, s. 57.

¹⁶ *Ruhun İhtirasları*, s. 26.

¹⁷ A.g.e., s. 31.

¹⁸ A.g.e., s. 34.

İhtiraslar, Descartes düşüncesinde, ruh ile beden arasındaki tözsel birleşmedeki katkısının yanı sıra ruhun beden üzerindeki iktidarı açısından da önemlidir. Çünkü düşünen cevherin iki farklı yönü olan anlayış ve iradenin ihtiraslarla yakından ilişkisi vardır.

Ruhun fonksiyonlarından bahsederken ruhun etkileri ve edilgileri arasında bir ayırım yapar: “Ruhun aksiyonları dediğim düşüncelerin hepsi iradelerdir. Çünkü doğrudan doğruya ruhumuzdan geldiklerini ve ancak ona bağlı olduklarını tecrübelerimizle biliyoruz; bunun aksine olarak bizde bulunan bütün idrak ve bilgi türlerine de genel olarak ruhun passiyonları (etkilenme, infial, ihtiras) adını verebiliriz.”¹⁹ Ruhun bu iki fonksiyonu yargının ortaya çıkışında dolayısıyla aklın doğru kullanılmasında önemlidir.

O halde önce anlayış ve iradeye yüklenen anlamları ortaya çıkarmak daha sonra da ihtiraslarla onlar arasındaki ilişkiyi görmemiz gerekmektedir.

İnsanda anlayış ve irade adında iki türlü düşünce olduğunu ifade eden Descartes, anlayışı çeşitli biçimlerdeki kavrama, iradeyi de karar verme olarak tanımlamaktadır. Yargıya ulaşmada hem anlayış hem de irade etkilidir. Açık ve seçik olarak kavradığımız şeyler hakkındaki yargılarımızda değil ama tam bilgisini elde edemediğimiz halde yargıya vardığımızda aldanabiliriz. Anlayış olmadan yargı mümkün değildir, ancak yargı için anlayış olduğu kadar iradeye de gerek vardır. Şayet iradenin alanı anlayışın alanından daha geniş olursa yani açık ve seçik olarak bildiklerimizin dışındakilerle ilgili karar verirken yanlış yapma ihtimalimiz de artacaktır. “Ancak açık ve seçik olarak kavradığımız şeyler üzerine hüküm verdiğimiz takdirde hiçbir zaman aldanmamıza imkan yoktur.”²⁰

O halde insan özgür bir irade ile bilgisini açık ve seçik hale getirmek için çalışmak, yanılgılarının kaynağı olan yanlış düşünmeden uzaklaşmak ve doğru hüküm vermek zorundadır. Ancak adeta maddileşmiş olan bir ruhtan manevi nitelik taşıyan iradî hareketin meydana gelmesi ise yeterince anlamlandırılmayan bir noktadır.

Peki, iyi hüküm verme ile ihtiraslar arasında nasıl bir ilişki vardır?

Bu soruyu cevaplayabilmek için ihtirasların insanlar üzerindeki etkisini göz önüne almak gerekir. Descartes, ihtirasların insanların ruhunu birtakım şeyleri istemeye tahrik ettiğini ve elverişli kıldığını düşünür. İhtiraslar, doğrudan doğruya irade ile tahrik edilemedikleri gibi ortadan da kaldırılamazlar. Yalnızca dolaylı olarak tahrik edilir ya

¹⁹ A.g.e., s. 19.

²⁰ *Felsefenin İlkeleri*, s. 54.

da giderilebilirler. Zira ruhun, ihtirasları tamamen kendi buyruğu altına almasına engel olan bir sebep vardır. O da “ihtirasların hepsi yürekte ve dolayısıyla bütün kanda ve ruhlarda meydana gelen heyecanla öylesine karışmıştır ki, bu heyecan kesilinceye kadar, tıpkı duyulur şeylerin duyu organlarımız üzerine tesir ettikleri esnada zihnimizde mevcut olduğu gibi, düşüncemizde kalırlar.”²¹ Dolayısıyla iradenin ihtiraslar üzerinde güç kazanması gerekmektedir.

İradenin ihtirasları kontrol edebilmesi için güç kazanması ne demektir?

Hakikatin bilgisini elde edebilen ruh ihtirasları kontrol edebilen ruhtur. Yani iyi hüküm verebilmek için hakikatin bilgisinden ve alışkanlığından faydalanmaktır. Zira herhangi bir ihtiras bizi heyecana düşürdüğünde heyecan bitinceye kadar hükmü geciktirecek şekilde aklımızı ve kendimizi kontrol etmek gerekmektedir. Çünkü Descartes’e göre gerçekten yapılması gerekenin bilgisini nazari olarak bilmediğimiz için değil, ama bunu yalnız ameli olarak kullanmadığımız için hata yaparız.²² Bilgelik bize ihtiraslara hakim olmamızı ve onları ustalıklı kullanmamızı öğretir. Bilgelik ve onun meyvesi olan **Üstün iyi** onun Prenses Elizabeth’e yazdığı 4 Ağustos 1645 tarihli mektupta ele alınır. Bilgelikle ilgili ise şu üç kuraldan bahsedilir:

1. Hayatta her zaman elden geldiği kadar düşünceyi kullanmaya çalışmak,
2. İhtiras ve iştahlara kapılmaksızın aklın öğütlediği her şeyi yerine getirmek, sağlam ve sabit karar sahibi olmak,
3. Elde olmayan şeylere gücümüzün dışındaki şeyler diye bakmak ve onları hiçbir zaman arzu etmemeye çalışmaktır.²³

Sonuç: **Üstün iyi ve saadet**

Üstün iyinin bir sonuç olarak elde edilebilmesinde etkili olduğu iddia edilen bu ilkelerin saadeti elde etmede yeterli olup olamayacağı yeterince açık olmasa da, Descartes’a göre, ahlâkın gayesi olan **üstün iyiyi** elde etmek yani bilge olmak için ilkelerin, felsefenin bilgisine sahip olmak gerektiği görülmektedir. Bu ise Descartes’in tavsiye ettiği biçimde doğru düşünme yoluyla iyi hüküm verme ve yüksek ilim elde etmek ile gerçekleşebilir. Herkeste eşit düzeyde bulunan aklın olgunlaştırılması da ihtirasların kontrol edilmesiyle mümkündür.

²¹ *Ruhun İhtirasları*, s. 40.

²² *Ahlak Üzerine Mektuplar*, s. 52.

²³ A.g.e., s. 30-31.

Spinoza

Spinoza'nın insan zihninin, doğanın bütünlüğü ile olan birliğinde anlamlandırıldığı **üstün iyi** kavramının şekillenmesi için insanın yaşantısından hareket etmek gerekir.

Descartes gibi, **gerçek iyinin** ne olduğunu araştırmak gerektiğini düşünen Spinoza insanların gündelik yaşamda iyi olarak kabul ettikleri şeylerle ilgili bir değerlendirme yapar ve iyi olarak kabul edilen şeylerin gerçek iyi olmaktan uzak olduğuna hükmeder.

“...zenginlik, ün ve zevk, genellikle **en yüksek iyi** olarak kabul edilir. Bu üçü ile zihin öylesine meşgul olur ki, artık herhangi bir iyiyi düşünemez olur.”²⁴

Ona göre, duyuusal zevk zihni öylesine büyüler ki, zihin sanki o en yüksek iyiymiş gibi onda rahatlık bulur ve araştırmalarından alıkonur, duyuusal arzunun tatmin edilmesinin ardından da zihni donuklaştıran ve sersemleten aşırı melankoli gelir.

Aynı şekilde, yalnızca kendilerini edinmek için uğraşıldığına ün ve zenginlik arayışı da zihinde aynı tahribatı bırakır. Zira peşlerinden koşulduğunda onların **en yüksek iyi** olduğuna inanılır. Ün arayışı rahatsız edicidir, çünkü o her zaman, kendisi için iyi ve tüm çabaların nihai amacı olarak ele alınır. Dahası, ün ve zenginlik kazanılmasını duyuusal arzuda olduğu gibi pişmanlık izlemez. Fakat ün ve zenginlik ne kadar fazla olursa, duyduğumuz haz da o denli büyük olur ve onları artırma arzumuz daha da büyür. Öte yandan bu arzunun boşa çıkması bizi umutsuzluğa sevk eder.

Benzeri değerlendirmelerden sonra kendi yaşamında bir tercih yapmak zorunda olduğunu düşünen Spinoza, sıradan amaçların peşinden koşmanın onu daha iyi bir yaşam tarzı keşfetmekten alıkoyacağı için kendi deyimiyle “bayağı şeylerin peşinde koşmaktan vazgeçip yeni bir araştırmaya başlamanın gerçekte, biraz önce gösterildiği gibi doğası bakımından kesin olmayan bir iyiden, doğası bakımından değil, fakat ulaşılabilirliği bakımından kesin olmayan bir iyinin yararına olarak vazgeçmeye”²⁵ karar verir.

Çünkü insan yaşamında gerçekten iyi olanın keşfedilmesi gerekir ve bunu elde etmenin de bir yolu olmalıdır. Bu yol peşinden gittiği şeylerde bulunmaz. Çoğunluğun ardına düştüğü şeyler, varlığımızın sürdürülmesine yardımcı olmaktan çok engel olurlar ve çoğu kez onlara sahip olanların yıkımlarına neden olurlar. Bütün bu kötülükler, tüm mutluluk ve mutsuzluğumuzun yalnızca bir şeye, sevgimizi yönelttiğimiz nesnenin niteliğine bağlı olmasından kaynaklanıyor gibi görünüyor. Söz konusu karışıklığın sebebi, yok olabilen şeylere duyulan sevgidir. Öte yandan bu tip kötülükler başka

²⁴ Spinoza, *Kavrayış Gücünün Gelişimi*, Çev. Can Şahan, İstanbul s. 21.

²⁵ A.g.e., s. 22.

şeylerin araçları olduğunda değil, yalnızca kendileri için peşlerine düşüldüğü zaman zararlı olmaktadır. Yani hayatın gayesi olarak konulduklarında zararlıdır.

Oysa ebedi ve sonsuz bir şeyin sevgisi zihni katıksız mutlulukla besler ve onu her türlü acıdan arındırır. Bu yüzden o çok çekicidir ve tüm gücümüzle araştırılmalıdır.

Peki, bu durumda **iyi** nedir? **Gerçekten iyi** nedir?

Spinoza'ya göre, iyi ve kötü göreceli kavramlardır. Kusurlu olup olmamayı şuura bağlar: O, varolan bütün şeylerin aynı ebedi düzene ve doğanın değişmez yasalarına uygun olarak böyle davrandıklarını özellikle bilincinde olduğumuz da hiçbir şeyin kendi başına kusursuz ya da kusurlu olmasından bahsedilemeyeceği iddiasındadır. Burada düşünülebilecek iyi ve kötünün izafiliği değişene yani tavırlaşmalara bağlı olarak anlaşılabilir.

İnsan kendinden güçlü bir insan doğasının ihtimalini idrak ederek onu böyle bir yetkinliğe götürebilecek her türlü araca iyi der. **Yüce iyi**, eğer olanaklı ise, öteki insanlarla birlikte böylesi bir doğadan zevk almaktır. Bu doğa, **zihnin doğanın bütünlüğü ile olan birliğidir**.²⁶ Doğanın düzeni ile fikirlerin düzeninin aynılığından (Etika II. Bölüm Önerme VII) hareketle insan doğasının da yetkinliğe ulaşip bu birliği sağlaması yolu aynı zamanda yüce iyinin yoludur. Bu rasyonalizmin bir ilkesinin uygulanmasıdır. Fakat filozofun umduğu bu sonucu almaya yetecek mi? Orası daima tartışılacaktır.

Tıpkı Descartes gibi Spinoza da zihnin geliştirilmesi yollarının bulunarak, tüm bilimlerin bir son amaca yönelmesi ve en yüksek insan etkinliğine ulaşmak amacındadır ve buna ulaşmaya engel olacak şeyleri ortadan kaldırmak gerektiğini düşünür.

Descartes'ın bilgelikle ilişkilendirdiği bu amaç Spinoza'da da benzer şekilde, düşüncelerin olduğu kadar eylemlerin tümünün bu amaca yönelmesidir. Yani bilgi ve ahlâk bütünleştirilmiştir. Descartes'da bilgiyi akılcıca kullanmak esastır, Spinoza'da şuuru ermek esastır. Yetkinliğe ulaşmak için takip edilecek yolu bulabilmek için yapılması gereken ilk şey uyulması gereken bazı yaşam ilkelerini koymaktır. Descartes'ın geçici ahlâk ilkelerine benzeyen bu ilkeler Spinoza tarafından şöyle belirlenmiştir:

1. Ortalama insanın anlayacağı biçimde konuşmak ve amaca ulaşmayı engellemeyecek her şeye uyum göstermek.

2. Sağlığımızı korumak için gerektiğince zevklerin peşinden gitmek

3. Yaşamı sağlığı desteklemek için gerektiği kadar para ve öteki şeyleri aramak ve toplumun amacımıza ters düşmeyen alışkanlıklarına uymak.²⁷

²⁶ A.g.e., s. 24.

²⁷ A.g.e., s. 25.

Dikkat edilirse tespit edilen bu ilkeler Descartes'ten farklı olarak ahlâkî ağırlıklıdır. Çünkü onun ahlâkî geçici değil, kesin ve mutlaktır. Oysa Descartes'ın tespit ettiği ilkelerde ahlâkî yanı sıra hakikatin araştırılması ve bilinmesi de önemlidir.

Spinoza'nın daha sonraki adımı gerekli akıl yürütme yöntemini seçmek, bunun için de mevcut yöntemlerle elde edilen bilgileri incelemektir. Mevcut yöntemlerin aranılan akıl yürütme yöntemi olmaktan uzak olduğuna inanarak onların hatalarını gösterir. Bu değerlendirme bize Descartes'ın,²⁸ yanlışlarımızın yahut da hatalarımızın kaynakları ile ilgili düşüncelerini çağrıştırmaktadır.

Spinoza'ya göre; doğum günüm, beni kimin dünyaya getirdiği, gibi bilgiler kulaktan dolma bilgiler olup upuygun bilgiler olmaktan uzaktır. Aranılan bilme yolu olamaz. Çünkü bu tür bilgi kesin değildir, bize şeylerin özünü vermez. Özler bilinmeyeceği için de nitelik bakımından bilimsel değildir.

Bir diğer bilgi türü olan eleştirel olmayan tecrübeden elde edilen bilgi de aynı şekilde aranılan bilgi değildir. (İnsanların tümünün öleceği bilgisi gibi.) Bu tür bilgi kesinsiz ve belirsiz bilgidir, özleri değil yalnızca rastlantısal özellikleri verir.

Daha güvenilir bilgi olduğu düşünülen, bir şeyin özünü başka bir şeyden çıkarsayan ama upuygun olmayan bilgi ise aranılan nitelikte upuygun bilgiyi veremez. Bu bilgi türü bize şeylere ilişkin doğru fikirler verir ve yanlışlığı riski olmaksızın çıkarsamalar yapmamızı sağlar. Fakat o tek bizim amaçladığımız yetkinliğe ulaşmanın aracı değildir. Örneğin beden ile ruhun birlikteliği bilgisi çıkarsamalı bir bilgidir ama bu birliğin doğasının ne olduğunu tam olarak bilinemez.

Oysa, bir şeyi yalnızca özü ya da onun en yakın nedeni aracılığıyla kavrama yoluyla edinilen bilgi, şeylerin benzerliklerini, farklılıklarını ve karşıtlıklarını doğru olarak saptamak, şeylerin uzamlarını kesin olarak belirlemek, şeylerin doğasını ve güçlerini insaninkilerle karşılaştırmak üzere yetkinleşmek imkanı veren bilgidir. Bu yolla bir şeyi bildiğimde, yanlışlığı riski olmaksızın şeylerin özünü, upuygun bilgi olarak bu bilginin gerçek doğasını bilirim, ya da tinin özünü bildiğimde onun bedenle birleştiğini bilirim. Dolayısıyla bu en yararlı bilgidir ve insanın ulaşabileceği en yüksek yetkinlik olarak ortaya çıkar.²⁹

Şeylerin özünü bilme olan upuygun bilgi *Etika*'da ise şöyle tanımlanır: “Upuygun fikir deyince, obje ile ilişkisi olmadan kendi başına göz önüne alınca doğru bir fikrin bütün içsel özellikleri ya da adlandırmaları olan fikri anlıyorum.”³⁰

²⁸ Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, s. 73-75.

²⁹ A.g.e., s.29

³⁰ Spinoza, *Etika*, Çev. H. Ziya Ülken, İstanbul 1984, s. 82.

Doğru bilgi upuygun bilgidir yani hakikatin rasyonel bilgisidir ve fikrin doğruluğu Tanrı'ya nispet edilmesi ile orantılıdır.³¹ Yani bilgi yetkin, mutlak ve upuygun olduğu oranda doğrudur. Bu durumda değişmez, yetkin, upuygun bilgiye erişmek amaçtır.

Peki, bizi bu amaca, doğru bilgiye ulaştıracak yöntem hangisidir?

Spinoza'ya göre bu yöntem kesinliği, sistemli düşünme ve akıl yürütmeyi içeren yetkin bir yöntem olmalıdır: “Yetkin yöntem, bu yüzden en yetkin varlık fikri tarafından yerleştirilmiş ölçünün beklenen nitelikte olduğunu göstermek için zihnin nasıl yönlendirilmesi gerektiğini gösterecektir.”³²

Yöntemin ilk kısmı doğru ile kazanılan bir takım doğru fikirler ile başlamak, onunla öteki fikirler arasındaki farkı görmektir. Zihin daha fazla nesne bilgisi ile büyüdüğü için kendi güçlerini ve şeylerin düzenini daha iyi anlar. O kendi güçlerini bildikçe kendini daha kolay yönlendirebilir ve kendi kılavuzluğu için kurallar koyabilir. O şeylerin düzenini daha iyi bildikçe kendinin yararsız araştırmalardan daha kolaylıkla uzak tutabilir. Bu yöntemin ikinci kısmıdır ve yöntemin genel toplamını oluşturur.

İyi yöntem, zihni doğru bilgi tarafından konmuş ölçülere uygunluk içinde yönlendirmeyi içerir.

Eğer bir kuşkucu, ilk doğruluğun varlığı ve bu ilk doğruluk tarafından konulmuş standardı izleyerek yapılabilen tüm çıkarsamalar hakkında hala kuşkuda kalıyorsa, o kişi bilinçlilik durumuna uygun olmayarak konuşuyordur, ya da doğuştan veya yanlış kavramlar yüzünden kavrayışları bütünüyle körelmiş insanların da bulunduğunu itiraf etmemiz gerekir. Zira “doğru bir fikre sahip olan aynı zamanda doğru bir fikre sahip olduğunu bilir ve bilgisinin hakikatinden şüphe edemez.”³³

Eğer tüm fikirlerimizi doğru bilgi tarafından kurulan ölçüye uygun olarak sınyacak olursak, kulaktan dolma ya da eleştirel olmayan deneyden doğan fikirlere karşı uyanık olmaya özen göstererek bu tür yargılardan kaçınabiliriz.

Tüm şeylerin kökeni üzerinde düşünme, üçgenin doğası üzerinde düşünmenin üç açının iki dik açığı eşit olduğunu bize öğretmesi gibi, Tanrının aldatıcı olmadığını öğretir. Descartes'de olduğu gibi, Tanrı bilgimizle tüm kuşku kaybolur. Yüce bir aldatıcı tarafından aldatılıp aldatılmadığımızı kesin olarak bilmeksizin Tanrı bilgisine ulaşabiliriz. Açık ve seçik bilgi kuşkuyu dağıtmak için gereken bilginin tümüdür.

Spinoza'nın tüm akıl yürütmelerinin amacı olan yetkinliğe ulaşmada kullanacağı bilginin elde edilmesi en yetkin varlık fikri ile bağlantılandırılmaktadır.

“Şimdiye kadar:

³¹ A.g.e., II. Bölüm, Önerme 32.

³² Spinoza, *Kavrayış Gücünün Gelişimi*, s. 33.

³³ Etika, II. Bölüm, Önerme 43.

1. Tüm akıl yürütmelerimizi yöneltmek istediğimiz amacı
2. Yetkinliğe ulaşmak için bizi en iyi kılacak bilgi türünü
3. İyi bir başlangıç için zihnin kullanmak zorunda olduğu ve ölçü olarak doğru fikirler almayı onların yardımıyla güvenilir kurallar formüle etmeyi içeren araştırma işleminin saptamış bulunuyoruz. En yetkin varlık fikrinin kavradıktan sonra yöntemimizin en yetkin olacağı görülecektir.”³⁴

O halde amaç: 1.Bedenimiz üzerindeki rastlantusal izlenimleri değil, zihnin açık ve seçik fikirlerine ulaşmak,

2. tüm fikirleri bir fikre indirgeyecek şekilde birleştirme ve düzenleme yapmak, her şeyi özü aracılığıyla kavramaktır.³⁵

Tüm fikirlerimizi birleştirme ve sistemleştirme amacı için tüm şeylerin sebebi ve doğası olan bir Varlık'ın olup olmadığını araştırmak gerekli ve akıllıcadır. Bu araştırma , ilk sebep olan Varlığın fikrini tüm fikirlerimizin nedeni yapmamızı sağlayacaktır. O zaman zihnimiz, doğayı en iyi biçimde temsil edecektir. Çünkü o fikirlerinde doğanın özünü, düzenini ve birliğini içerecektir. Yapabildiğimiz ölçüde gerçek bir kendilikten bir başkasına doğal nedensel düzen ile uygunluk halinde ilerleyerek tüm fikirlerimizi fiziksel ya da gerçek şeylerden çıkarsamak çok gereklidir.

Gerçek şeylerin ve nedenlerin düzeninden söz ederken Spinoza, burada tikel ölümlü şeylerin düzeninden değil, değişmez ebedi şeylerinkinden söz etmektedir. Çünkü insan zihninin zayıflığı hem onların ölçülemez yücelikleri yüzünden, hem de hiçbir şeyin öteki şeyle girmek zorunda olduğu sonsuz ilişkiler yüzünden değişen tikel şeylerin tüm zincirini kucaklayamaz.³⁶

Öz bilgisine ise yalnızca değişmez ebedi şeylerin ve onlardan kaynaklanan yasaların araştırılmasıyla ulaşılabilir. Tikel şeylerin varolması ve şeyler sisteminde yerlerini almaları bu yasalarla uygunluk halinde olduğundan gerçekte değişen tek tek

³⁴ *Kavrayış Gücünün Gelişimi*, s.37

³⁵ A.g.e., s.58

³⁶ A.g.e.,s.62

şeyler, değişmeyen şeylere öylesine sıkı ve zorunlu bağlıdırlar ki onlar olmaksızın ne olabilir ne de kavranabilirler.

Değişen tek tek şeylerin bilgisine ulaşmada karşılaşılabilecek sorun, onların tümünü bir arada kavramada insan zihninin güçlerinin sınırlılığıdır. Onların sistemli kavranışında kullanılacak bütünleyici kavrayış araçları geliştirmek zorundayız.. Ancak hem ebedi şeylerin ve şaşmaz yasaların hem de duygularımızın yeterli bilgisine ulaşmadan önce bunu yapamayız. Tüm şeylerin ilk nedenini araştırmayı arzuluyorsak, düşüncelerimizi yönlendirecek temel ilke, hakikatin doğasının, özelliklerinin ve gücünün bilgisinden başka hiçbir şeyi içermez. **Gerçek iyi**, hakikatin doğasının, gücünün ve özelliklerinin araştırılması ve bunun için de önce insanın araştırılması ve dolayısıyla gerçek iyi ile olan bağının anlaşılmasıdır. Çünkü varolan her şey tam bir karşılıklı bağımlılık içindedir.

O halde Spinoza'ya göre insan nedir?

Kartezyen gelenek çerçevesinde dünyada varolan her şeyin hem bir düşünce hem de fiziksel bir nesne olarak ifade edilmesi sonucunda insanın da hem beden hem de bir ruh olarak varolması ve bu iki boyut arasındaki ilişkinin açıklanması önemli bir problem olmuştur. Bu geleneğe bağlı bir filozof olarak kabul edilen Spinoza için de bu problem önemlidir. Descartes'in cevher düalizminin sonucunda şekillenen bu problemin Spinoza felsefesindeki çözümü nedir?

Bu sorunun cevabını bulmak için filozofun cevher anlayışına bakmak gerekmektedir. O cevheri şöyle tarif etmektedir:

“Kendi başına varolan ve kendisi ile tasarlanan, yani kendisini teşkil edecek başka hiçbir fikrin yardımı olmaksızın hakkında fikir edinebileceğimiz şeye cevher diyorum.”³⁷ Spinoza burada kendi başına varolan ve kendi kendisiyle tasarlanan yani kendisini teşkil edebilecek başka bir yargıya ihtiyaç duymadan hakkında doğrudan fikir edindiğimiz şeyi cevher olarak tanımlamaktadır. Cevher kendi başına varolan ve kendi kendisiyle tasarlanan olduğuna göre, alemde aynı tabiatı ya da sıfatı taşıyan iki yahut bir çok cevher olamaz ve bu cevher zorunlu olarak sonsuzdur. Peki, bu cevher nasıl bilinecek? Cevher ancak sıfatları aracılığıyla bilinebilir. Sıfatlar cevheri tasarlamada hareket noktalarıdır. Sıfatları vasıtasıyla tasarlayabileceğimiz cevherin varlığı zorunludur. Çünkü cevherin özüne ait olarak tasarlayabileceğimiz sıfatların varlığı cevherin varlığını da zorunlu kılar. Tüm bu tanımlar çerçevesinde de Cevherle Tanrı arasındaki ilişki nedir? Sorunun cevabını şu tanımda buluyoruz. “Mutlak olarak sonsuz bir varlığa, yani sonsuz sıfatları olup başsız ve sonsuz özü bu sonsuz sıfatlarından her

³⁷ *Etika*, Tanım 3.

biriyle ifade edilmiş olan cevhere Tanrı diyorum.” diyen Spinoza, cevher ile Tanrı’nın aynılığını ortaya koymaktadır. Buna bağlı olarak da varolan her şey Tanrıda vardır ve Tanrı olmadan hiçbir şey varolamaz ve tasarlanamaz.³⁸

Bu durumda insan da Tanrı’ya bağlı olarak anlaşılabilir. Bu bağlı anlamak için onun tavrı kavramına bakmak gerekir. Tavrı nedir? Mahiyeti nasıldır? Tanrı ile insan ilişkisi ne seviyededir?

Onun tavrı tarifi şöyledir: “Cevherin duygulanışlarına, başka deyişle kendi kendisine değil, başka şeyde varolan ve ancak bu başka şey yardımıyla tasarlanan şeye tavrı diyorum.”³⁹

Spinoza’ya göre tavrı kendi başına duramaz, yalnız kendisi ile tasarlanan cevherde bulunur yani tavrı ancak Tanrı’da varolabilir ve ancak Tanrı ile tasarlanabilir. Alemde yayılmış bütün tikel şeyler Tanrı’nın sıfatlarının duygulanışlarından ya da tavrılarından başka bir şey değildirler. Beden ve zihin de bu tavrılara bağlı olarak anlaşılabilirler.

Cisim yahut bedeni, uzamlı bir şey olarak görülmesi bakımından, Tanrı’nın özünü belirli ve gerektirilmiş bir tarzda ifade eden tavrı olarak tanımlayan Spinoza’ya göre biz, bedenler ve düşünme tavrılarından başka hiçbir tikel şeyi duyamaz ve tasarlayamayız. Yani beden ve zihin Tanrı’nın tavrı olarak anlaşılabilir. Zira düşünce ve uzam (ing.extention) Tanrı’nın sıfatlarıdır. Böyle olunca beden ve zihnin Descartes düşüncesinde yaratılmış da olsa birer cevher olarak tanımlanmasından kaynaklanan problem, burada ortadan kaldırılmaktadır. Çünkü Spinoza’ya göre beden ve zihin cevher değil, sadece cevherin tavrıdır. İnsan zihni Tanrı’nın sonsuz zihninin bir parçası, bedeni de fiil halinde varolan bir uzamın bir tavrından bir değişiminden başka bir şey değildir. İnsan ise Tanrı’nın tavrı olan ruh ve bedenden meydana gelmektedir. “Buradan şu çıkar ki, insan ruh ve bedenden ibarettir ve insanın teni onun hakkındaki duygumuza uygun olarak vardır.”⁴⁰ Şu halde tavrı mahiyeti tavrı ile birdir. İnsanla münasebeti Tanrı’nın uzam sıfatı ile ilgilidir.

Beden ile ruh arasındaki ilişki ise, ruhun, bedenin tabiatına dair uygun bilgisi oranında açıklanabilir. İnsanın bedeni, her biri çok bileşik olan türlü tabiatla birçok şeyden meydana gelmiştir; insan ruhu da birçok şeyi algı ile kavramaya elverişlidir. Ruhun bedeni algılaması yoluyla bilmesi mümkün olduğuna göre, ruh bedeni bedenin duygulanışlarına göre bilecektir. Çünkü insan bedeninin fikri ya da bilgisi Tanrı’ya, bağlı ona nispet edilerek elde edilebilir. Zira şeylerin düzeni ile fikirlerin düzeni aynıdır

³⁸ A.g.e., Önerme 15.

³⁹ A.g.e., Tanım 5.

⁴⁰ A.g.e., s.95

ve insan ruhu ve bedeni hakkındaki bilgi de aynı şekilde Tanrı'ya bağlıdır ve Tanrı'ya nispet edilmiştir.

Ruh bedeni de kendi kendisini de ancak bedenin duygulanışlarının fikirlerini kavrayarak bilebileceğinden, gerek bedeni gerekse kendi hakkında upuygun bilgiyi elde etmeye çalışmak onun hedefidir.

Peki, gerek bedeni gerekse kendi ile ilgili upuygun bilgi mümkün müdür?

Spinoza'ya göre insan ruhu insan bedenini oluşturan parçalara ait upuygun bilgiyi kuşatamaz.⁴¹ Çünkü bedenin duygulanışlarının fikirleri yalnızca insan ruhuna dayandırılırsa açık ve seçik değil, karışıktır. Ancak Tanrı'ya nispet edildiğinde açık ve seçik biçimde kavranmaları mümkündür. Aynı şekilde ruhta da ancak upuygun fikirlerden çıkan fikirler upuygundur. Bu bağlamda insan ruhunun kendi kendisini, kendi bedenini algılaması ve sadece Tanrı'nın ezeli ve sonsuz özü hakkında upuygun bilgi imkanı vardır.

Ruhun upuygun bilgiye ulaşabilecek kadar güçlü olması için insanın duygulanışlarının etkilerinin ve kuvvetlerinin incelenmesi gerektiğini düşünen Spinoza, bunun daha önce yeterince incelenen bir konu olmadığına işaret etmiştir. “Tanınmış filozof Descartes, insanı yetkin zannetmişse de, ben onun tutkularımızın ilk nedenlerine yükseldiğini ve onları baskı altına alma araçlarını bize tanıtmaya çalıştığını da biliyorum; fakat o, konusunu tamamlamamış...”⁴²

Öyleyse duygulanışların tabiatını, onların kuvvetini, ruhun onlar üzerindeki gücünü değerlendirdikten sonra insanın amacının gerçekleşmesi koşullarına bakmak gerekir. Önce duygulanıştan Spinoza ne anlıyor? Ona bir bakalım. Onun tanımı bedeni değişmelere ağırlık veriyor:

“Duygulanış deyince bedenin etkileme gücünün artmasına veya eksilmesine sebep olan Beden duygulanışlarını, aynı zamanda bu duygulanışların fikirlerini anlıyorum.”⁴³ Spinoza, burada bedende oluşan değişikliklerle bu değişikliklerin zihindeki yansımalarının bütünlüğüne dayalı bir tanım yapmaktadır.

Öte yandan insan ruhu bazı şeylerde etkin bazı şeylerde de edilgindir. Zihin upuygun bilgiler, sahip olduğunda etkin, upuygun olmayan bilgilere sahip olduğunda edilgindir. Upuygun bilgiyi elde edecek ruhun, duygulanışları mümkün olduğunca tanınması, bedenin etkilerini bilmesi lazımdır. Çünkü bir ruh, upuygun olmayan bilgisi ne kadar çoksa o kadar pasif, karmaşık duygulara sahip, upuygun bilgisi ne kadar çoksa o kadar aktif ve o kadar berraktır. Ruhun düşünmesini gerektiren şey Düşüncenin bir

⁴¹ A.g.e., II. Bölüm, Önerme 24.

⁴² A.g.e., s. 140-141.

⁴³ A.g.e., s. 142.

tavrı olduğuna göre, ruh düşünerek upuygun bilgiyi elde etmek için çaba göstermek zorundadır. Bu çaba yalnızca ruha yönlendirildiğinde ne oluyor? Filozofumuzun düşüncesinde bu, irade olarak adlandırılmaktadır. Spinoza'ya göre irade ve zihin bir ve aynı şeydir.⁴⁴ Yani zihin iradeyi ve onun fonksiyonunu da içermektedir. Aynı çaba ruh ve bedene çevrildiği zaman ise insanın özünü oluşturan iştah adımı almaktadır. Arzu ise hem iştah hem de iştahın bilincine sahip olmaktır. Arzulanan şey ise, ruhun kendi gücünü ve bedeninin gücünü artıracak şeyi hayal etmektir. Çünkü insanın kendi duygulanışlarını yönetme ve azaltmadaki güçsüzlüğü kölelik olarak kabul edilir ve kendi üzerindeki baskı altındaki gücü kaldırması gerektiği düşünülür İnsanın kendi üzerindeki baskıyı kaldırabilmesi için yapması gereken şey aklın düsturuna göre yaşamaktır.

Aklın düsturuna göre yaşamak nasıl olmalıdır?

Spinoza'ya göre bu, güç kazanma ve çok sayıda erdem kazanma, bunun için de iyi ve kötü hakkında bilgi sahibi olmaya bağlı bir hayattır. *Etika*'da dördüncü bölümde ifade edildiği gibi: “ İnsan faydalı olanı aramaya, yani kendi varlığını korumaya ne kadar çalışırsa, o kadar fazla güç sahibi olur ve o kadar çok erdem kazanır...”⁴⁵ Mutlak olarak erdemle işlemek bizde aklın yönetimi altında asıl faydalının aranması ilkesine göre varlığını korumak, işlemek ve yaşamaktan başka bir şey değildir.”⁴⁶

Aynı şekilde Spinoza açısından, bizde ilkesi akıl olan her çabanın bilgiden başka objesi olamayacağına ve asıl faydalının aranmasında varlığını korumak, işlemek ve yaşamak bir ve aynı şey olduğuna göre, gerekli bilgiye sahip olup bunu işlemek ve yaşamın amacı haline getirmek gerekir. Bu durumda iyi olanın bilgisini elde etmek yaşamın da gayesi olmaktadır. İnsanlar hep bir amaca göre, yani iştah duydukları faydalı olan şeye göre hareket etmektedirler. Faydalı olan aynı zamanda iyi olandır. Çünkü Spinoza, Yusuf Has Hacıp gibi, iyilik ve kötülüğü insan doğasına faydalı olma kriterine bağlı olarak tanımlamaktadır.

“İyilik deyince, kesinlikle bize faydalı olduğunu bildiğimiz şeyi anlayacağım. Kötülük deyince, tersine, bir iyiliğe sahip olmamamıza engel olduğunu kesinlikle bildiğimiz şeyi anlayacağım.”⁴⁷ diyen Spinoza iyi ve kötüyü, insan doğasına, dolayısıyla bu doğanın iki yönü olan ruh ve bedene, onların duygulanışlarına yani iştah ve

⁴⁴ A.g.e., s.132

⁴⁵ A.g.e., 4. Bölüm, önerme 20

⁴⁶ A.g.e., 4.Bölüm, önerme 25

⁴⁷ A.g.e., 4. Bölüm 1. ve 2. tanımlar

arzularımıza bağlamaktadır. Bu çerçevede de bir şey, biz onu iyi zannettiğimiz için arzularımızın ya da isteklerimizin objesi değildir, tersine onu istediğimiz, arzu ettiğimiz için iyi olduğunu zannederiz. Öte yandan iyi ve kötü bilgisi, haklarında şuur sahibi olmamız bakımından sevinç ve duygulanışından başka bir şey de olmamaktadır. Gerçekten, upuygun bilgiye götürenden ya da ona sahip olmamıza engel olabilenden başka kesinlikle iyi ya da kötü olduğunu bildiğimiz bir şey yoktur.

Görülüyor ki aklın düsturuna göre yaşayan bir insan ruhunun bilgiden başka şeye iştahı olmaz ve kendini bilgiye götürenden başka bir şeyin faydalı olduğuna hükmetmez. Gerçekten iyi olan, upuygun bilgiye ulaşmaktır. Spinoza'ya göre, "ruhun **üstün iyiliği** Tanrı bilgisidir ve Ruhun üstün erdemi Tanrı'yı bilmektir."⁴⁸ Ve "erdemın peşinde gidenlerin **yüce iyiliği** hepsinde ortaktır ve hepsi bundan aynı derecede sevinç duyarlar."⁴⁹ Bu bağlamda da insanları ortak bir topluma doğru götüren şey onların akıl düsturuna göre yaşamalarını sağlayan şeydir.

Aklın düsturuna göre yaşamak mutlak bir egemenlik oluşturamayacağımız duygulanışların iyi yönetilmesi ve üzerlerinde güç kazanılmasıdır. Duygulanışların bilinmesi, bedenın duygulanışlarının düzen ve bağlantısının ruh tarafından bilinmesidir. Zira Spinoza'ya göre hakkında açık ve seçik bir kavram teşkil edemediğimiz, hiçbir beden duygulanışı yoktur. Aynı şekilde hakkında açık ve seçik bir kavram edinemediğimiz hiçbir ruh duygulanışı da yoktur. Buna bağlı olarak ahlâklılık denen erdem, duygulanışlardan doğan aşırı hallerin akıl ile yönlendirilmesi sonucu upuygun fikirlere dayandırılması olmaktadır. Buna göre ahlâklılık ilâhî bilgiye dayandırılmış olmaktadır. Bu durumda da tabiatımıza karşıt duygulanışların yani kötü duygulanışların hükmü altında bulunmadığımız sürece, bedenın duygulanışlarını zihin için geçerliği olan bir düzene göre sıralama ve zincirleme gücümüz vardır.⁵⁰

Peki, ruh bunu nasıl bilir?

Ruh bedenın bütün duygulanışlarını, yani şeylerin bütün hayallerini Tanrı fikrine uygun olacak surette bilir.⁵¹ Spinoza'nın genel düşüncesine uygun olarak şeylerin düzeni ve bilgi Tanrı'ya bağlıdır. Bilgi ile duygulanış arasındaki bağlantı gereğince de kişinin kendi duygulanışları ile bilgisi yani tabiatı ile bilgisi ve Tanrı'nın bilgisi ile sevgisi arasında ilişki oluşturulur. Tanrı sevgisi ve bilgisi, bilginin ilerleyişinde ve ahlâklılığın gerçekleştirilmesinde bir tür zorunluluktur. Spinoza'ya göre, "Tanrı'ya karşı sevgi ruhta en büyük yeri almalıdır."⁵²

⁴⁸ A.g.e., 4. Bölüm, önerme 28

⁴⁹ A.g.e., 4. Bölüm, önerme 36

⁵⁰ A.g.e., 5. Bölüm, önerme 10

⁵¹ A.g.e., 5. Bölüm, önerme 15

⁵² A.g.e., 5. Bölüm, önerme 16

Spinoza'ya göre bu bilgi nasıl bir bilgidir?

Ruhun yüce çabası, yüce erdemi olan bu bilgi üçüncü bilgi tarzı ile elde edilen bilgidir. Bu bilgi Tanrı'nın sıfatlarının upuygun fikrinden, şeylerin özünün upuygun bilgisine doğru giden bilgidir. Biz bu bilgiye ne kadar fazla sahip olursak Tanrı'yı o kadar çok biliriz. Bu nedenle ruhun yüce erdemi, gücü ve tabiatının çabası üçüncü bilgi tarzı ile bilmek olmaktadır. Üçüncü bilgi tarzı ile bilgi edinmede ruhun bu bakımdan edinebileceği en yüksek memnunluk duyulacağı kabul edilmektedir. Yani entelektüel yeterlilik ile ilişkili bir ruhsal doyum öngörülmekte, bu bir erdem olarak sunulmaktadır.

Üçüncü bilgi tarzı Spinoza'nın bilgi sınıflamasında bulanık algıdan gelen bilgiden ve şeylerin özellikleri hakkında fikirlerimiz ve ortak kavramlarımızla ilgili akıl bilgisinden farklı olarak Tanrı'nın bazı sıfatlarının şekilli özü hakkında fikirlerden, şeylerin özü hakkındaki upuygun bilgiye uzanan sezgili bilgidir. Birinci tarz bilgide yanlışlık mümkünken ikinci ve üçüncü tarz bilgi zorunlu olarak doğrudur. Ruhun yüce çabasının hedefi olarak görülen ve insan yetkinliğinin ölçüsü olarak alınan üçüncü tarz bilgide insan ne kadar yükselirse kendini ve Tanrı'yı o kadar çok bilir, o kadar yetkin olur, o kadar üstün mutluluğa ulaşır, Tanrı'ya karşı zihinsel bir sevgi duyar. Üçüncü bilgiden doğan Tanrı'ya karşı zihinsel sevgi ezeliyet taşır. Entelektüel bir sevgi olan Tanrı sevgisi ile insan kutsal akla ve oluşan kişisel olmayan evrensel sevgiye iştirak etmektedir. Bu sonsuz sevgide insan için huzur, kurtuluş ve özgürlük tesis edilmektedir. Bu sevgi ne kadar artarsa ruhun da duygulanışlar üzerindeki gücü o kadar artmaktadır. Zira Spinoza'da insanın yeterliliği, bilgisinin yeterliliği ile bilgisinin yeterliliği gücü ile eşdeğer olarak görülmektedir.

Sonuç olarak, Spinoza'ya göre **gerçek iyinin** elde edilmesi, zihnin geliştirilmesi imkânının araştırması çerçevesinde Mutlak'ın kavranışına bağlı olarak açıklanan insanın yetkinleşmesi süreci ve bu süreçteki bilgi ve ahlâk birliğinin sağlanmasıdır. Yani ilâhî bilgiye bağlı bir tür teoloji ile mümkün olmaktadır.

Kısa bir mukayese;

1. Görülüyor ki, Descartes ve Spinoza, gerçek iyinin ne olduğunu araştırmak, bunun için zihnin geliştirilmesi yolunu bulmak ve bunu tespit ederken bilgi ve ahlâkın bütünlüğünü sağlamak gerektiği konusunda hemfikirler.

2. Ancak aranan bilginin nitelikleri, bu bilginin elde edilmesinde insanın rolünün belirlenmesi ve insanın açıklanması konusunda iki düşünürün görüşlerinde farklılıklar da mevcuttur.

3. Her iki filozof da **gerçek i**yinin ne olduğunun araştırılmasının öncelikle bir hakikat araştırması olduğu ve bu araştırmayı destekleyen bir yaşam biçimi olduğunu düşünmektedirler.

4. Zihnin geliştirilmesine bağlı olarak şekillenen hakikat araştırmasına başlamadan kişilerin yaşamlarında uymaları için tespit edilen ilkeler ise Descartes düşüncesinde hakikatin bilinmesi vasıtası iken, Spinoza'da tabiat ile uyumlu bir yaşam için tespit edilen ilkeler olmaktadır.

5. Descartes düşüncesinde aranan bilginin nitelikleri olan açıklık ve seçiklik, bilginin aklın ilkelerine göre türetilmesi anlamını taşıırken, Spinoza düşüncesinde Tanrısal boyut ile ilişkili olarak anlamlandırılmakta ve sezgisel bir içerik yüklenmektedir.

6. İstenilen bu bilgiyi elde etmek yükümlü olan insan Descartes düşüncesinde tanrı'dan bağımsız bir kişiliğe sahip bir özne iken, Spinoza'da bireysel **beni** bulabilmek zor, insan yalnızca Tanrı'nın bakış açısından temsil edilmektedir.

7. İnsanın Spinoza düşüncesinde Tanrı'nın bir görünüşünden ibaret olarak görülmesinin temel sebeplerinden biri Descartes'ın cevher düalizminin yarattığı problemlerden uzaklaşmaktır. Spinoza'nın varolan tek bir cevher olduğunu bunun da Tanrı olduğunu iddia etmesi ile Descartes düşüncesindeki cevher problemi belki aşılış ancak bu kez de Descartes düşüncesinde mevcut olan insanın bağımsız beni kaybolmuş, insan Tanrı'ya bağlı olarak açıklanmıştır.

8.Cevher düşüncesinin uzantısındaki ruh beden ilişkisi Descartes düşüncesinde psiko-fiziksel etkileşime bağlı olarak fizyolojik bir tabana oturtulurken, Spinoza düşüncesinde ruh ve beden duygulanışlarının bilinmesi biçiminde ifade edilen duygusal bir tabana dayalı rasyonellik ihtiva etmektedir.

Sonuç

Descartes'ın tutkuların akıl ile kontrol edilerek, iyiyi, saadeti ve erdemi elde etme düşüncesine benzer biçimde Spinoza ahlâkında da tutkuların ıslahı önem kazanmış, erdem düşüncesi de nihaî olarak kendini kontrol etmeye, duygular ile hareket etmeyip duyguları akıl ile görebilme çabasına dayandırılmıştır. Ancak Descartes'dan farklı olarak Spinoza ahlâkında tutkuların akıl ile ıslah edilmesinden farklı ikinci ve kökü daha derinlere inen bir yön bulunmaktadır ki o da Tanrısal bir içerikle anlamlandırılmasıdır.

Öte yandan insanın ahlâkî özgürlüğünde etkili olan irade ve bilgide etkili olan anlayış Descartes düşüncesinde birbirlerinden ayrı olarak değerlendirilirken Spinoza düşüncesinde irade zihin ve anlayış bir ve aynı şey olarak kabul edilmektedir. Bu

bağlamda da Descartes düşüncesinde insanın özgür iradesinden bahsedilirken Spinoza düşüncesinde insanın özgür iradesinden Tanrı'nın dışında özgür iradesinden bahsedilemez. O dünyayı tamamıyla belirlenmiş ve kontrol dışı olarak görmüştür. Bu durumda insan hiç bir şeyi değiştiremez ve kontrol edemez, yalnızca bu işleyişi anlayabilir. Ve onu anlayıp ona katılması onun hürriyetidir. Bu sebeple Emile Boutroux, onu "hür iradenin katili" olarak niteler. İnsanın özgür iradesi yoktur. Varolan tüm fikir ve niyetleri Tanrı'nın zihninin değişimleridir. Peki, bu şartlarda üstün iyiye ulaşmak mümkün müdür? Gerek Descartes'ın gerekse Spinoza'nın felsefesinde bu şartlarda tasarladıkları **üstün iyi**'ye ulaşmak mümkün gözükmemektedir.

KAYNAKLAR

- Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, Çeviren: Mehmet Karasan, İstanbul 1988.
Descartes, *Metot Üzerine Konuşma*, İstanbul 1986.
Descartes, *Ahlâk Üzerine Mektuplar*, Çeviren: Mehmet Karasan, İstanbul 1989.
Cottingham J., *Descartes Sözlüğü*, Çeviren: B. Gözkan, N. Ilgıcioğlu, İstanbul 1996.
Ruhun İhtirasları, s. 26.
Spinoza, *Kavrayış Gücünün Gelişimi*, Çeviren: Can Şahan, İstanbul.
Spinoza, *Etika*, Çeviren: H. Ziya Ülken, İstanbul 1984.

Abstract: The concept of Actual Good in the Philosophies of Descartes and Spinoza

The struggle of the searching the actual good is important in the philosophy especially 17. century. In this essay, it will be examined this problem related with Descartes' and Spinoza's thoughts.

According to Descartes, the highest good which is the final aim of ethics is related with the wisdom. To him, in the light of reason we can build a structure of knowledge. Pure reason can find its clear and distinct ideas and what exists beyond those ideas. Man who has gain the clear and distinct ideas control his life and his passions.

Actual good is to have those ideas and using them to control his life.

For Spinoza actual good is necessarily related with God. Because all truths follow necessarily from the nature of God as a thinking being but approached from the standpoint of God as an extended being it is equally true one state of universe as a complex

arrangement of bodies follows from another by necessary laws. ‘The order and connection of ideas is the same as the order and connection of things.’

All good and evil is relative to our human standars. Things come to be good because we desire them.

Spinoza define an adequate idea as one which in so far as it is considered in itself without reference to the object, has all properties or internal signs of a true idea.

God as a system of modes it is enough to inspire that intellectual love of God. To be able to identify himself not only preferable to any wordly good; it is preferable to the traditional immortality conceived as the endless existence of the human person, enjoying the favor of God.